

כסלו התש"ע

בס"ד

המפגש על הבאר - הודעה מוצפנת לעתיד לפרשת ויצא (ע"פ שעורו של הרב אלחנן סמט)

כל הסממנים הללו מצויים בסצנה שעליה ייסוב עיונו: אווירה כפרית, הווי יומיומי של רועים על עדריהם, תמונת נוף מפורטת של באר בשדה ושלושה עדרי צאן הרובצים עליה, שיחה קטנה ומתונה בין יעקב לרועים, עלילה מאופקת - ואל כל אלה מצטרף קו רומנטי דק ורמוז עם הופעתה של רחל הרועה את צאן אביה.

מה תפקידה של 'תמונה קטנה' זו בסיפור הגדול על קורות חייו של יעקב שבתוכו היא משובצת?

נראה שתפקידה לשמש כפסק זמן מרגיע, כשעת מנוחה והשבת נפש בין סערה דרמטית אחת שממנה באנו לבין הסערה הדרמטית העומדת לפתחנו. נדמה כי לא רק אנו - הקוראים - זקוקים לרגיעה פסטורלית זו, אלא אף יעקב עצמו זקוק לה לאחר כל סערות הנפש וטלטולי הגוף שעברו עליו.

לאחר כל המאורעות הכבירים שדחפו אותו מארצו ומבית אביו אל הבלתי-נודע, ולאחר מסע ארוך בן מאות קילומטרים מארץ כנען אל מבואות חרן, זקוק גם יעקב לשעת שלווה, לשיחה של מה בכך עם רועים שנזדמנו בדרכו ולמפגש לבבי ראשון עם מי שעתידה להיות אשתו האהובה.

כל זאת כדי לאזור כוחות לקראת העלילות שנכוננו לו בהמשך סיפורנו, כשיאלץ להתמודד עם רמאותו של לבן ולעסוק בבניינה של משפחתו המסועפת.

האומנם זהו ההסבר לתפקידה של סצנה זו?

נראה כי שכחנו באיזה הקשר ספרותי אנו מצויים.

אין אנו עוסקים בספרות המערבית של המאות האחרונות או בספרות היוונית-רומית כי אם בסיפור המקראי, המתרכז, רק במה שנחוץ לקו המרכזי שלו.

הסיפור המקראי חותר אל מטרתו בקיצור נמרץ, תוך ויתור על כל מה שיש בו כדי להרחיב את דעתו ואת לבו של הקורא; אין בו לא תיאורי נוף ולא תיאורי הווי חברתי ולא 'שיחות קטנות' ובלתי-חיוניות - כל אותם סממנים המאפיינים את האידיליה.

שלא כיעקב אשר "ביקש לישב בשלווה" (ל"ז, א וברש"י שם), הסיפור המקראי אינו מבקש שלווה בעולם הזה המתואר על ידו, אלא יש בו פעילות והתקדמות בלתי-פוסקות.

לפיכך אין בו מקום לידיליה' הבאה באמצע הסיפור כאמצעי להפגת המתח בעוד היום הסיפורי גדול.

וכיעקב בטענתו כלפי הרועים, שואלים אף אנו ביחס לסיפור התורה: הן עוד הסיפור גדול לפנינו, לא עת תיאור היאסף המקנה.

בכל מקום שנראה כי הסיפור המקראי חרג מכללו, התעוררו פרשנים ודרשנים לשאול: מה האריכות הזו?

מה באה ללמדנו? וענו על כך איש בדרכו.

א. אידיליה?

בראש פרשת ויצא אנו מצויים באתנחתא בין שני עימותים דרמטיים בחיי יעקב.

מאחורינו - סיפור נטילת הברכות מעשו שבסוף פרשת תולדות, סיפור מרעיש לב ומלא מתח, שבעקבותיו יצא יעקב מבית הוריו והלך חרנה.

כנספח ליציאה זו באה ההתגלות בבית אל, לאשר את יציאתו של יעקב לגלות ולהבטיחו בשמירה ובהשבה ארצה.

לפנינו - בהמשכה של פרשתנו ועד לסופה - סיפור העימות שבין יעקב לבין לבן, אשר 'החליף את משכורתו עשרת מונים', ואף הוא דרמטי ומלא מתח. אך קודם תיאור כניסתו של יעקב לביתו של לבן וכמבוא לו מופיעה סצנה קצרה, שנים עשר פסוקים אורכה, שנראה כי ניתן להגדירה במונחים הספרותיים המקובלים כ'אידיליה'.

1. בראשית כ"ט, א-יב

(א) וַיֵּשֶׁא יַעֲקֹב רָגְלוֹ וַיֵּלֶךְ אֶרְצָה בְּנֵי קֵדָם: (ב) וַיְרֵא וְהִנֵּה בָּאָר בְּשָׂדֵה וְהִנֵּה שֵׁם שְׁלוֹשָׁה עֲדְרֵי צֹאן רֹבְצִים עָלֶיהָ כִּי מִן הַבָּאָר הָהוּא יִשְׁקוּ הָעֲדָרִים וְהָאֵבֶן גְּדֹלָה עַל פִּי הַבָּאָר: (ג) וַנֶּאֱסַפּוּ שָׂמָּה כָּל הָעֲדָרִים וַיִּגְלְלוּ אֶת הָאֵבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וְהִשְׁקוּ אֶת הַצֹּאן וְהָשִׁיבוּ אֶת הָאֵבֶן עַל פִּי הַבָּאָר לְמַקְמָה: (ד) וַיֹּאמֶר לָהֶם יַעֲקֹב אַחֵי מַאִין אַתֶּם וַיֹּאמְרוּ מִחֶרֶן אָנַחְנוּ: (ה) וַיֹּאמֶר לָהֶם הִדְעֶתֶם אֶת לָבָן בֶּן נָחוֹר וַיֹּאמְרוּ יָדְעֵנוּ: (ו) וַיֹּאמֶר לָהֶם הַשְׁלוֹם לוֹ וַיֹּאמְרוּ שְׁלוֹם וְהִנֵּה רָחֵל בְּתוֹ בָּאָה עִם הַצֹּאן: (ז) וַיֹּאמֶר הֵן עוֹד הַיּוֹם גְּדוֹל לֹא עֵת הָאֶסֶף הַמְקַנֶּה הִשְׁקוּ הַצֹּאן וּלְכוּ רְעוּ: (ח) וַיֹּאמְרוּ לֹא נוּכַל עַד אֲשֶׁר יֶאֱסַפוּ כָּל הָעֲדָרִים וַיִּגְלְלוּ אֶת הָאֵבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וְהִשְׁקִינוּ הַצֹּאן: (ט) עוֹדְנוּ מְדַבְּרִים עִמָּם וְרָחֵל בָּאָה עִם הַצֹּאן אֲשֶׁר לְאֵבִיהָ כִּי רָעָה הוּא: (י) וַיְהִי כַּאֲשֶׁר רָאָה יַעֲקֹב אֶת רָחֵל בְּת לָבָן אַחֵי אִמּוֹ וְאֵת צֹאן לָבָן אַחֵי אִמּוֹ וַיָּגֵשׁ יַעֲקֹב וַיִּגַּל אֶת הָאֵבֶן מֵעַל פִּי הַבָּאָר וַיִּשַׁק אֶת צֹאן לָבָן אַחֵי אִמּוֹ: (יא) וַיִּשַׁק יַעֲקֹב לְרָחֵל וַיֵּשֶׂא אֶת קִלּוֹ וַיִּבֶד: (יב) וַיִּגַּד יַעֲקֹב לְרָחֵל כִּי אַחֵי אֵבִיהָ הוּא וְכִי בֶן רָבֵקָה הוּא וַתִּרְצַץ וַתִּגַּד לְאֵבִיהָ:

משמעות המילה היוונית 'אידיליה' היא 'תמונה קטנה', ובהקשר הספרותי פירושה תיאור של חיים יומיומיים פשוטים ושלווים בכפר, בטבע.

לעתים אידיליה מופיעה בשיר סיפורי עצמאי, אך לעתים, כמו במקומנו, היא משובצת בסיפור או במחזה, שהם כשלעצמם אינם אידיליות.

מן המאפיינים של האידיליה הן תמונות נוף רחבות ומומחשות ועלילה ושיחה המתנהלות באיפוק ובמתניות.

האידיליה מזוהה לעתים עם 'פסטורלה' - שיר רועים, ובהרחבה: יצירה העוסקת בחיים בין בעלי חיים בכפר ומתארת תום ופשטות הליכות.

ובכן, גילוי כוחו המופלא של יעקב קשור דווקא בראייתו את רחל ואת צאן אביה, והמעשה שעשה תכליתי הוא: להשקות את צאן לבן.

דברים אלו אינם עולים בקנה אחד עם דברי רמב"ן, אך הם רומזים לכיוון אחר של תשובה לשאלה מדוע "יארך הכתוב בסיפור הזה" ומה בא להודיענו, ועל כך נדון בהמשך עיונו.

רבי עובדיה ספורנו למד שני דברים מן השיחה שבין יעקב לרועים. מן השאלה ששאל אותם על לבן דודו:

4. הספורנו

(ו) "השלום לו?" - למד:

הנה השתדל לדעת את שלום לבן קודם שיראה פניו, כי אין ראוי לאורח הבא לפקוד את האזרח בעת שמחתו ובהפכו על אופן אחד.

כלומר: אורח צריך להתכונן נפשית ומעשית לקראת פגישתו עם מארחו, ועל כן עליו להתעדכן בדבר מצבו של המארח, האם הוא בשלווה או בצרה.

על טענתו של יעקב כלפי הרועים:

(ז) "הן עוד היום גדול... השקו הצאן ולכו רעו" - מעיר ספורנו: הצדיק ימאס את העוול גם כן אל הנוכרים.

יעקב אינו מתערב בענייני אחרים כדי לקנטרם. הוא עושה זאת כדי להוכיחם על מה שנדמה לו כעוול.

אולם אין בשתי ההערות הללו של ספורנו כדי לענות על שאלתנו (שהיא שאלת רמב"ן) מדוע יארך הכתוב בסיפור הזה, וחובה לומר שספורנו כנראה גם לא התכוון לענות על שאלה זו, אלא רק ללמדנו שני לקחים חשובים משיחת חולין של יעקב עם רועים נוכרים. והשאלה במקומה עומדת.

1. דרשות חכמים בבראשית רבה

המקום שבו נראה כי הפשט קצרה ידו מהושיע, הוא הבקעה שמצאו בעלי הדרש להתגדר בה.

פתרונותיהם של בעלי הדרש בבראשית רבה כאן (ע, ח) לתיאורים ולדיבורים הנראים כמיותרים בסצנת הבאר מופלאים ומגוונים.

את המילים "וירא והנה באר בשדה" ואת המשכן בפסוקים ב-ג פתר רבי חמא ברבי חנינא בשש שיטות שונות, הרואות כולן בפרטי התיאור הללו מערכת של סמלים הרומזים לחיי עם ישראל בתקופות שונות בעתיד.

ואילו רבי יוחנן הוסיף על דבריו פתרון שביעי. נביא כאן ארבעה מן הפתרונות הללו:

5. בראשית רבה ע' ט'

(1) 'וירא והנה באר בשדה' - זו הבאר - שליוותה את ישראל במדבר.

'והנה שם שלשה עדרי צאן רבצים עליה' - משה אהרן ומרים [=שלושה רועי ישראל].

'כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים' - שמשם כל אחד ואחד מושך מים לדגלו ולשבטו ולמשפחתו...

(2) דבר אחר: 'וירא והנה באר בשדה' - זו ציון [=ירושלים].

'והנה שם שלשה עדרי צאן' - אלו שלוש רגלים [-שבהם ממלאים ישראל את ציון כצאן אדם].

'כי מן הבאר ההוא ישקו' - שמשם היו שואבין רוח הקודש...

(6) דבר אחר: 'וירא והנה באר בשדה' - זה בית הכנסת.

'והנה שם שלשה עדרי צאן רבצים עליה' - אלו שלושה קרואים [-לתורה: כוהן, לוי וישראל].

'כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים' - שמשם היו שומעין את התורה.

'והאבן גדלה' - זה יצר הרע.

2. תשובת רמב"ן וביקורתה, הערות ספורנו

רמב"ן התקשה בשאלה זו, והעלה אותה כבר בפתח פירושו לסצנה הנידונה:

2. רמב"ן בביאורו לפסוק ב' ד"ה וירא והנה באר בשדה

יארך הכתוב בסיפור הזה להודיענו כי 'קוי ה' יחליפו כחי' (ישעיהו מ', לא) ויראתו תיתן עוז. כי הנה יעקב אבינו בא מן הדרך והוא עייף, ויגל לבדו האבן אשר היו צריכים אליה כל הרועים, ושלושה עדרי צאן אשר להם רועים רבים ושומרים, כולם רובצים עליה אינם יכולים להניעה כלל.

אין ספק כי המעשה הזה של יעקב הוא המעשה החשוב ביותר שמתואר בסצנה הנידונה, לא רק מפני שהוא מפתיע ובלתי-שגרתי על רקע הנינוחות של הסצנה כולה, אלא מפני שפרטים אחדים, הן בתיאור והן בדו-שיח בתמונה זו, נועדו להכין אותנו למעשה הזה,¹ ובכך הם הופכים אותו לגולת הכותרת של ההתרחשות כולה.

אולם על תשובתו של רמב"ן יש לשאול:

מה ראה הסיפור להודיענו במקום זה כי 'קוי ה' יחליפו כוח ויראתו תיתן עוז', וכיצד מתקשר מעשהו של יעקב המלמד זאת אל עניינו המרכזי של הסיפור?

מסתבר שעל כך יענה רמב"ן כי מעשה זה מהווה המחשה סיפורית (אילוסטרציה) לקיום ההבטחה בחזון ההתגלות בבית אל:

3. בראשית כ"ח, טו

"והנה אנכי עמך ושמרתך בכל אשר תלך".

'הנה יעקב אבינו בא מן הדרך והוא עייף', וה' עמו אף מעל ומעבר למה שחשבנו אנו כי כלול באותה הבטחה.

ובכל זאת יש לטעון כי על פי ביאורו של רמב"ן, אין מעשהו של יעקב מתקשר כראוי לנושא הסיפור שבהמשך - לתיאור מאבקיו של יעקב על הקמת משפחתו.

מאבקיו אלו של יעקב אמנם מצריכים כוח רב, אולם מסוג שונה: הם מצריכים חריצות, אורך רוח ומסירות נפש מחד, תחבולה וערמה מאידך.²

אולם מעשה זה, המבטא כוח פיזי נדיב - אין לו המשך בסיפורנו.

ועוד טענה:

ביאורו של רמב"ן - כי תיאור כוחו המופלא של יעקב נועד להראות לכול שמה שנבצר מרועים אחדים אינו נבצר ממי שהוא מקוי ה' אשר יחליפו כוח - אינו הולם את הקשרו של הפסוק.

הכתוב רומז לכך שההקשר הוא אחר (י):

ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו ואת צאן לבן אחי אמו

ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי באר וישק את צאן לבן אחי אמו.

¹ פסוקים ב-ג "והאבן גדלה על פי הבאר, ונאספו שמה כל העדרים וגללו את האבן מעל פי הבאר... והשיבו את האבן על פי הבאר למקמה"; פסוקים ז-ח, שבהם מופיעות טענת יעקב כנגד הרועים ותשובתם שבה הם חוזרים על דברי התיאור הקודמים.

² סבלנות ואורך רוח - כ"ט, כ "ויעבד יעקב ברחל שבע שנים, ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אותה", ובהמשך היה עליו לעבוד עוד שבע שנים אחרות; חריצות ומסירות נפש - ל"א, ו "ואתנה ידעתך כי בכל כחי עבדתי את אביכך", שם פסוקים לח-מ "זה עשרים שנה עמך... הייתי ביום אכלני חרב וקרח בלילה ותדד שנותי מעיני"; תחבולה וערמה - במעשה הפצלות ובתכנית הבריחה מלבן.

יעקב - וירא והנה באר בשדה.
משה - וישב על הבאר.

מה יש בה, בבאר, שדווקא על ידה מצאו שלושת אבות העולם הללו את זיווגם?

לכאורה התשובה פשוטה:

בנסיבות החיים של הזמן והמקום שבהם התרחשו הסיפורים הללו, הוטלה שאיבת המים לצורכי הבית על הנערות הרווקות;

על כן הייתה באר המים מקום כינוסן של נערות צעירות, והחפץ למצוא את זיווגו, אך טבעי הדבר שילך אל הבאר לשם כך.

אלא שהסבר זה נכון רק ביחס לעבד אברהם:

הוא היחידי מבין הדמויות המתוארות במדרש שאכן הגיע לבאר בזמן כינוסן של בנות העיר וקבע אותה מלכתחילה כמקום למצוא בו את הנערה הראויה ליצחק.

10. בראשית כ"ד

יא ויברך הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים לעת ערב לעת צאת השאבת...

יג הנה אנכי נצב על עין המים ובנות אנשי העיר יצאת לשאב מים

יד והיה הנערה אשר אמר אליה הטי נא כדך ואשתה ואמרה: שתה וגם גמליך אשקה, אתה הכחת לעבדך ליצחק.

הבאר, מקור המים של אנשי העיר, שימשה במשך שעות היום לצרכים שונים ולסוגים שונים של אנשים.

בצהריים, בעוד היום גדול, באו אליה הרועים כדי להשקות את צאנם, ואילו לעת ערב, לאחר שהרועים חזרו עם עדריהם לעיר, יצאו בנות אנשי העיר לשאוב מים לשימוש ביתי.⁴

אולם יעקב ומשה הגיעו לבאר בשעות היום - שעות השימוש של הרועים הגברים - ושניהם אכן פגשו שם רועים גברים.

יתר על כן:

יעקב ומשה כלל לא באו אל הבאר על מנת למצוא שם בת זוג. יעקב הרי מכוון את פניו אל ביתו של לבן כדי לשאת אחת מבנותיו לאישה (כ"ח, ב), ורק 'במקרה' הוא ראה 'והנה באר בשדה'.

בואה של רחל בת לבן אל הבאר היה לגמרי בלתי-צפוי מבחינתו.

אף משה, מסתבר כי ישב על הבאר במדין משום שזו הייתה מוקד פעילותם של רועי הצאן, ושם ציפה למצוא עבודה או פתרון כלשהו למצוקתו כבורח. בואן של בנות רעואל אל הבאר ומה שנשתלשל מכך היו בלתי-צפויים מבחינתו.

⁴ השטח שבו ניתן היה לשאוב את המים מן הבאר היה מטבעו מצומצם. 'לעת ערב לעת צאת השאבת' הצטופפו בשטח זה נערות צעירות רבות שבאו אל הבאר לשאוב מים לבתיהן. מסתבר שלא היה זה מן הנימוס ומן הצניעות, ואולי אף בניגוד לתקנות החברתיות של העיר, שגבר ייכנס אז בין הנערות כדי לשאוב מים מן הבאר. מצב זה הלם להפליא את צורכי מבחנו של עבד אברהם. הוא הגיע אל הבאר שמחוץ לעיר ביחד עם עשרת גמליו ועם נערי דווקא לפנות ערב. הוא וגמליו צמאים למים, אולם הגישה אל הבאר בשעה זו חסומה בפניהם, והם זקוקים לרחמייה של אחת הנערות שתתחשב במצבם ותסכים להשקות אדם ובהמה. זוהי אמנם טרחה גדולה מאוד להשקות לבד עשרה גמלים, אולם אין ביד העבד או ביד אחד מנעריו לעזור לה בכך, ועל כן בשעה שרבקה רצה אל הבאר הלך ושוב - 'והאיש משתאה לה מחריש...'. בלא הרקע המשוער הזה קשה להבין את ההיגיון שבפעולות השונות המתוארות בסיפור זה, וממילא את הגיונו של המבחן שערך עבד אברהם. משמועה נודע לי שעד לפני שנים לא רבות היה המצב בכמה כפרים ערביים בארץ שניזונו משאיבת מים מבאר דומה לזה שתיארנו: בשעות הערב נאסרה הכניסה לגברים אל תחום השאיבה מן הבאר.

יונאספו שמה כל העדרים' - זה הציבור. יוגללו את האבן מעל פי הבאר והשקו את הצאן' - שמשם היו שומעין את התורה.

והשיבו את האבן על פי הבאר למקמה' - שכיוון שהם יוצאים להם - יצר הרע חוזר למקומו.

(7) רבי יוחנן פתר לה בסיני: 'וירא והנה באר' - זה סיני.

והנה שם שלשה עדרי צאן' - כוהנים, לוויים וישראלים.

כי מן הבאר ההוא ישקו העדרים' - שמשם שמעו עשרת הדיברות.

והאבן גדלה על פי הבאר' - זו שכינה...

רמב"ן, בהמשך לדבריו שהובאו בסעיף הקודם, ביאר מה ראו חכמים אלו לדרוש את מילות סיפורנו הפשוטות ביחס למשמעויות כה רחוקות:

6. רמב"ן

ולרבותינו בבראשית רבה, גם בזה להם סוד רמז לעתיד [כלומר: נוסף על מקומות אחרים שבהם אמרו כי מעשה אבות סימן לבנים], כי נזדמן לו ככה שנכנס בדרך הבאר, ולא נאספו כל העדרים רק שלושה מהם, ובא בזמן שהאבן על פי הבאר והעדרים שומרים לה, וכל העניין המסופר כאן, להודיע שיצליח בדרך הזה, ויצא ממנו זרע זוכה לרמז הזה...

אף את שיחת החולין של יעקב עם הרועים בפסוקים ד-ו ביארו שם במדרש כרמז לתקופה היסטורית רחוקה ולעניינים גדולים:

7. בראשית רבה ע' ט'

ויאמר להם יעקב אחי מאין אתם' וגו' - רבי יוסי ברבי חנינא פתר קריא בגלות:

ויאמר להם יעקב וגו' ויאמרו מחרן אנחנו' - מחרונו של הקדוש ברוך הוא אנו בורחים.

ויאמר להם הידעתם את לבן בן נחור' - הידעתם את מי שהוא עתיד ללבן עוונותיכם כשלג?

ויאמר להם השלום לו, ויאמרו: שלום [-לשון השלמה], באיזו זכות, 'והנה רחל בתו באה עם הצאן', הדא הוא דכתיב (ירמיהו ל"א, יד-טו) 'כה אמר ה': קול ברמה נשמע נהי בכי תמרורים רחל מבכה על בניה מאנה להנחם וגו' כה אמר ה' מנעי קולך מבכי וגו' כי יש שכר לפעלתך וגו' ושבו מארץ אויב'.

הפלגותיהם של בעלי המדרש מן ההקשר של סיפורנו - מן הזמן והמקום שבהם הוא מתרחש, מן האישים הפועלים בו ומן העלילה הנפרשת בו - רק מבליטים במשנה תוקף את הקושי שבפשט, והשאלה במקומה עומדת.

ד. תפקידה של הבאר בשלושה סיפורי השלמה בתורה

כשברח משה מפני פרעה המבקש להרגו, נאמר עליו:

8. שמות ב', טו

'וישב בארץ מדין וישב על הבאר'.

סופה של אותה ישיבה על הבאר היה בנישואיו לציפורה, אחת משבע בנותיו של רעואל שנושעו על ידו באותה הבאר. וכך דרשו בשמות רבה (פא, לב) את ישיבתו זו של משה על הבאר:

9. שמות רבה (פא, לב)

קלט דרך אבות.

שלושה נזדווגו להם זיווגיהם מן הבאר: יצחק, יעקב ומשה.

ביצחק כתיב (בראשית כ"ד, סב) 'ויצחק בא מבוא באר לחי רא'.

ועוד, שנזדווגה רבקה לאליעזר למעיין.³

³ עין המים שאליה הגיע אליעזר קרויה שם גם כן באר (כ"ד, יא): 'ויברך הגמלים מחוץ לעיר אל באר המים'; (שם כ) 'ותרץ עוד אל הבאר'.

ובכן, אנו שבים אל שאלתנו:

מדוע משמשת הבאר מקום נבחר לזיווגים בשלושה סיפורים אלו שבתורה? ננסה להציע תשובה אחרת.

הבאר משמשת מוקד של פעילות אנושית אינטנסיבית בגלל היותה מקור חיים לאנשי העיר ולבהמתם.

לפיכך ניתן להכיר על הבאר את מידותיהם של בני אדם בתחום החברתי.

בשלושת סיפורי הזיווג אכן סיפקה הבאר את העילה להכרת בן הזוג ולרקימת הזיווג עמו.

לעבד אברהם שימשה הבאר כאמצעי לבחינת אופייה של המיועדת להיות אישה ליצחק; באמצעותה נתגלו ברבקה מידת החסד והחריצות.

שונה הדבר בסיפורנו:

יעקב הראה לרחל את אהבתו לה (שהכתוב מציין אותה אמנם רק להלן בפסוק יח, אולם נראה שהיא התעוררה בלבו מיד בראותו אותה לראשונה על הבאר, כנרמז בפסוק י) בכך שאזר למענה את כוחו וגלל לבדו את האבן מעל פי הבאר כדי להשקות את צאנה לפני כל שאר הרועים.⁵ במעשה זה נקשר קשר אהבה בין השניים.

משה הושיע את בנותיו של כוהן מדין מיד הרועים שגירשו אותן מן הבאר והשקה את צאנן בצדק, ובכך נשא חן בעיני רעואל אביהן עוד בטרם הכירו פנים בפנים, דבר שהביאו להשיא את ציפוריה בתו למשה.

בכל אחד משלושת הסיפורים הללו מבליטה אפוא הבאר תכונת אופי עיקרית של אחד מבני הזוג בעיני בן הזוג השני (או שלוחו):

את תכונת החסד השלמה של רבקה בעיני עבד אברהם,

את האהבה והגבורה של יעקב בעיני רחל

ואת מידת הצדק והרגישות המוסרית המלווה בנכונות לפעולה של משה בעיני בנות רעואל ואביהן.

סיפורנו, יש בו הקבלות לסיפור אודות רבקה מחד ולסיפור על משה ובנות רעואל מאידך.

דמיונו לסיפור על רבקה נובע מקרבת המקום, הזמן והאישים:

מקומם של שני הסיפורים הוא על באר בסביבות חרן, והפרש של דור ביניהם.

בפסוק י בסיפורנו נזכרת רבקה אם יעקב שלוש פעמים, לכאורה שלא לצורך.

נראה שהכתוב רומז לזכרה של האם רבקה, שעשתה מעשה דומה לזה שעומד לעשות עתה בנה.

לבן עצמו הוא דמות פעילה בשני הסיפורים הללו גם יחד, והוא משמש בשניהם בתפקיד דומה.

אולם רב מאוד הדמיון של סיפורנו אל זה שאודות משה.

יעקב ומשה משקים שניהם את צאנן של הנערות העתידות להיות נשותיהן; שניהם נצרכים לגבורה כדי לעשות זאת:

יעקב - לגבורה פיזית, ומשה - לגבורה מוסרית;

ועוד: שבשני הסיפורים מקדימים הגיבורים בפעולתם את מועד ההשקיה של צאן הנערות הללו.

ה. ייחודה של הבאר בסיפורנו

ברם, נראה שבסיפורנו אף הסבר אחרון זה אינו מספיק. הבאר בסיפורנו איננה רק תפאורה להתרחשות, ואף לא אמצעי טכני בלבד המזמן אפשרות להיכרות בין בני הזוג.

הבאר במקומנו היא הדבר החשוב ביותר, העומד במרכז התיאור וההתרחשות, וניכר שהעיסוק בה נעשה לשם עצמה, ולא כתפאורה בלבד.

כל הקורא את הסצנה הזו יכול לחוש בכך, אך דבר זה נקבע גם באמצעות אותו מכשיר ספרותי המיוחד לסיפור המקראי - המילה המנחה.

שבע פעמים חוזרת בשנים עשר הפסוקים הללו המילה 'באר', ובכך מאותת הסיפור לקוראיו מהו העיקר הצפון בו, שאליו יש להפנות את כל תשומת הלב.⁶

הנה הן שבע ההופעות הללו: - **מקור 1** -

1. **ב** וירא והנה **באר** בשדה, והנה שם שלשה עדרי צאן רבצים עליה
2. כי מן **הבאר** ההוא ישקו העדרים
3. והאבן גדלה על פי **הבאר**.
4. ג ונאספו שמה כל העדרים וגללו את **האבן מעל פי הבאר** והשקו את הצאן
5. והשיבו את **האבן על פי הבאר** למקומה.
6. ח ...לא נוכל עד אשר יאספו כל העדרים וגללו את **האבן מעל פי הבאר** והשקינו הצאן...
7. י ויגש יעקב ויגל את **האבן מעל פי הבאר** וישק את צאן לבן אחי אמו.

הבאר במקומנו מתייחדת לא רק בהיותה המילה המנחה בסצנה זו, אלא אף בתופעה נוספת שלא מצאנוה בבארות האחרות במקרא: באבן הכבדה שעל פיה.

החל מן ההופעה השלישית של המילה המנחה 'באר' ועד להופעה השביעית שלה מוזכרת הבאר תמיד ביחד עם האבן שעל פיה.

הקושי לגלול את האבן מעל פי הבאר והצורך לגבור עליו הוא העניין המרכזי ביותר בסצנה זו.

מדוע נהגו הרועים בני חרן הללו לשים אבן כה כבדה על פי הבאר, דבר שגרם להם סרבול בעבודתם ברעיית הצאן, כמתברר בסיפורנו?

באזורי מרעה שאינם משופעים בהם, מהווים המים זורמים אוצר יקר השייך לאנשי העיר.

השימוש בהם אינו חופשי, אלא הוא נועד לאנשי העיר ולעדריהם, ואף הללו אינם משתמשים בהם אלא בחלוקה הוגנת ותוך פיקוח הדדי.

האבן הכבדה שימשה מעין מנועול לבאר, המונע שימוש שאינו מבוקר במימיה.⁷ כובדה של האבן הבטיח שרק בהיאסף כל רועי העיר הם יוכלו להשקות את עדריהם, תוך פיקוח הדדי שאיש אינו חורג ממכסת המים המגיעה לו.

⁶ בסיפור אודות ישיבתו של משה על הבאר במדין נזכרת המילה באר פעם אחת בלבד. בסיפור הגדול על רבקה מופיעים שמות מתחלפים של מקור המים: באר המים, באר (כ"ד, יא, כ); עין המים (יג, מג); העין (טז, כט, ל, מב, מה); ופעם נוספת - העשירית - בסוף הסיפור (סב) "ויצחק בא מבוא **באר** לחי ר'איי".

⁷ המהלך באזורים מדבריים בארץ יכול להיתקל גם היום בבורות המשמשים את רועי הצאן והם נעולים, אלא שנעילתם נעשית במכסה ברזל הסגור במנועול.

⁵ בכך לא עשה יעקב כל עוול לשלושת הרועים שהקדימו את רחל בבואם אל הבאר, שהרי ממילא לא יכלו להשקות את הצאן עד היאסף כל העדרים. יעקב לא גלל את האבן אלא כדי להשקות את צאן רחל, ועל כן בדין היה להקדים את צאנה לצאנם.

הקשר בין באר לאישה מופיע גם באגדת חז"ל, ודי להזכיר את 'בארה של מרים' - אותה באר פלאית שליוותה את ישראל במדבר ונתקיימה בזכותה של מרים (תענית דף ט ע"א).¹⁵ ונראה שאף בתרבויות אחרות משמשת הבאר כדימוי וכסמל לאישה.

מה טעמו של דימוי זה?

נדמה כי הפסוקים שהבאנו מספר משלי וממגילת שיר השירים נותנים על כך תשובות מספיקות.

ההנאה משתיית המים הצוננים המיוחדים לבארן של אדם היא דימוי לאהבת האישה את אשתו המיוחדת לו;¹⁶

הבאר כמקור מים חיים המחיים חי וצומח, אדם ואדמה, היא דימוי לאישה שהיא מקור החיים האנושיים - אם הבנים.¹⁷

עתה נוכל להציע כי בכל שלושת סיפורי הזיווג שבתורה הנרקמים על הבאר תפקידה של הבאר הוא סימבולי: הופעתה של האישה אצל הבאר בכל שלושתם, פירושה הופעת הדמות האנושית ביחד עם סמלה הדומם - באר המים.

הסמל מסייע בכל המקרים הללו להבין את המסומל בו: במעשים הנעשים על הבאר ובזיקת הנפשות הפועלות אליה מתגלה מראש מערכת היחסים שתאפיין את הזיווג הנרקם שם.

וכך מטרים סיפור הפגישה על הבאר בכל שלושת המקומות באופן סמלי את מה שיבוא לאחר מכן בחיי האיש והאישה הנפגשים והעומדים לפני בניין משפחה.¹⁸

יצחק ורבקה

רבקה, הרצה אל המעיין הלוחך ושוב כדי להשקות את עשרת גמליו של עבד אברהם, מגלה לא רק את מידת החסד שלה, אלא אף את מידת פעלתנותה במסגרת המשפחה העתידה שיסודותיה נרקמים על הבאר.

עמידתו של העבד, הפסיבי והמשתאה, לנוכח מרצה הבלתי-רגיל המתגלה לפניו, משמשת ביטוי לפסיביות של יצחק בחיי המשפחה.

יצחק נותן לרבקה לנהל את המשפחה ולהיות הדמות הקובעת בכל עניין מרכזי, לרבות הכרעתה למי תינתן ברכת אברהם ודחיפתה לשלוח את יעקב אל לבן חרנה.

מדרש שמות רבה שהבאנו בראש סעיף ד לעיל ציין מפגש נוסף של יצחק ורבקה שקשור אל הבאר: יצחק נתגלה לראשונה אל רבקה בבואה ארצה, כאשר "בא מבוא באר לחי ר'א"י".¹⁹

¹⁵ כזכור, בבראשית רבה ביאר רבי חמא ברבי חנינא בשיטה הראשונה שלו כי הבאר שבסיפורנו רומזת לבארה של מרים - ראה בראש סעיף ג לעיל.

¹⁶ השוה: "שתה מים מבורך... דדיה ירוך בכל עת".

¹⁷ ראה בקשר לכך את הערה 13. על האמור למעלה יש להוסיף, כי מכיוון שמלאכת שאיבת המים מן הבאר הייתה מלאכתה המובהקת של האישה, נוצר זיהוי סמלי בין האישה לבין מקום מלאכתה - הבאר. אף ייחודן של מלאכות אחרות לאישה - טחינה בריחים, אפיית הפת והצעת המיטה (משנה כתובות פ"ה מ"ה) - הביא במקרא, ובייחוד בלשון חז"ל, לשימושי לשון מטפוריים המזהים את האישה עם מכשירי מלאכות אלו. ואין כאן המקום להאריך.

¹⁸ תיאור רגע לידתם של חיים חדשים בסיפור המקראי, פעמים שהוא מכיל את הפוטנציאל לכל מה שיתגלה באותם חיים. אנו דנו בדבר זה בעיונו לפרשת תולדות במה שנוגע לתיאור הריונה של רבקה ולתיאור הולדתה של עשו ויעקב. אף מפגשם הראשון של איש ואישה העתידיים להינשא הוא רגע לידתה של המשפחה העתידה, על כן עשוי תיאור מפגשם להכיל את הזרע של כל מה שיבטו ויפרח בהמשך חייהם של בני הזוג.

פירוש ראלי זה נועד להבהיר את הגיונו של הסיפור, אולם אין בו כדי לפתור את השאלה הספרותית שאנו מתחבטים בה: מהו פשר ההבלטה המכוונת בסיפורנו של הבאר המיוחדת הזאת?

1. באר - אישה

דימויים רבים יש לאישה במקרא ומחוצה לו, ואחד מהם הוא באר מים או מעיין.⁸

במשלי פרק ה' מוכיח החכם את שומע לקחו כי ירחיק דרכיו מאישה זרה וידבק באשת נעוריו.

11. משלי פרק ה'

וכך הוא מפציר בו על דבקות זו:

טו	שתה מים מבורך	ונזלים מתוך בארך ⁹
טז	יפוצו מעינתך חוצה	ברחבות פלגי מים. ¹⁰
יז	יהיו לך לבדך	ואין לזרים אתך. ¹¹
יח	יהי מקורך ברוך	ושמח מאשת נעורך.
יט	אילת אהבים	ויעלת חן
	דדיה ירוך בכל עת	באהבתה תשגה תמיד.

בפסוקים טו-יז עדיין אין הנמשל מתפרש (אלא מחמת ההקשר), אולם בפסוק יח מתברר מן התקבולת "מקורך [=מקור המים שלך]¹² - אשת נעורידך" כי בור המים והבאר שבפסוק טו אף הם דימויים לאשת נעוריו של האדם.¹³

בשיר השירים מופיע דימוי האישה למקור מים פעמיים:

12. שיר השירים פרק ד'

יב	גן נעול אחתי כלה	גל נעול מעין חתום. ¹⁴
טו	מעין גנים באר מים חיים	ונזלים מן לבנון.

⁸ ההבדל ביניהם אינו עקרוני, וכבר נוכחנו (בהערה 7) כי בסיפור אודות רבקה מתחלפים השמות באר המים ועין המים. חלק מבארות המים נחפרו עד לשכבת מי התהום, ולא היו אפוא אלא מעיינות מלאכותיים.

⁹ אין דומה טעמם של מים מבור זה או מבור זו לטעמם של מים ממקור אחר. דבקותו של האדם בתקופת המקרא בנחלת אבותיו ובעיר הולדתו הביאה אותו להתרגל אפילו לטעמם של מימי מקור המים של עירו. וכך מבטא דוד, בימי בריחתו ונדודיו באזור עדולם, את געגועיו אל בית לחם עירו, החסומה בפניו על ידי חיילי הפלשתים (שמ"ב כ"ג, טו): "ויתאוה דוד ויאמר: מי ישקני מים מבור בית לחם אשר בשער" (וראה שם בהמשך).

¹⁰ נראה כי הבאר והבור שבפסוק טו הם דימויים לאישה האחת של האדם, ואילו המעיינות והפלגים שבפסוק טז הם דימוי לבניו הרבים אשר נולדו לו מאשתו זו (וכך פירש רב"ע את ההבחנה בין שני פסוקים אלו). הבור והבאר מצויים במקום אחד, ומימיהם נסתרים בתוכם, ואילו המעיינות והפלגים - מימיהם זורמים בגלוי על פני השדות ומפריים את האדמה.

¹¹ פסוק זה, אפשר שכוונתו למי הבור והבאר הנזכרים בפסוק שלפניו פניו, והוא מכון לבלעדיות הקשר שבין האיש לאשתו, ואפשר שכוונתו למי המעיינות והפלגים הנזכרים בפסוק שלפניו, והכוונה לאבהות הבלעדית של האדם על בניו מאשתו החוקית - "אבל בני האישה הזרה אינם מיוחדים לך" (בעל המצודות). ואפשר שהפסוק מתכוון לשני הדברים כאחת.

¹² אפשר שהמילה 'מקור' מכוונת כאן לשתי משמעויות: האחת - מקור מימך, וכך בתרגום הארמי - "מבועך"; והשנייה, כינוי לאישה - וכך פירש רב"ע "מקורך - מקור הבנים" - או לרחמה, הקרוי אף הוא בהשאלה 'מקור' (ויקרא כ', ח).

¹³ אף האישה הזרה נמשלה בספר משלי לבאר (כ"ג, כז-כח): "כי שוחה עמקה זונה / ובאר צרה נכריה. אף היא כחֶתֶף תארב / ובוגדים באדם תוסף". 'באר צרה' הוא ביטוי דו-משמעי: באר שפתחה צר, ועל כן קשה השאיבה ממנה, ובאר המביאה על המשתמש בה צרה וצוקה (כמבואר בפסוק שאחרי כן).

¹⁴ "גל" הוא "מעיין" (רש"י), "יגל נעול" (הוא "גן נעול" בחילופי ג-ל) מקביל ל"מעין חתום". הכוונה למעיין הנובע בתוך נקבה סגורה מתחת לפני האדמה, שאין מקור מימיו חשוף לעין (המסטייל בארץ מכיר בוודאי כמה מעיינות כאלה, כגון זה שבצובה). דווקא מעיין כזה מתאים לשמש כדימוי לאישה. בהערה 11 ראינו כי מעיינות ופלגי מים הזורמים בגלוי משמשים כדימוי לבנים. אמנם לעתים מקורם של אלה הוא במעיין החתום.

זיווגו של משה בסיפור זה הוא אפוא תוצאה משנית של גילוי תכונתו כמנהיג ומושיע.

ואכן, מאוחר יותר תיעלם ציפורה מאופק חייו של משה, והוא יקדיש את כל מאודו להושיע עשוק מיד עושקו - להוציא את ישראל ממצרים.

אף כאשר ישובו ציפורה וילדיה עם יתרו אל משה, היא לא תזכה להיות בת זוגו במלוא המשמעות. הפגישה על הבאר, שבעצם לא הייתה כלל פגישה של ממש, הטרימה כל זאת.

ז. בארה של רחל

הסמליות הדרמטית ביותר של הקשר העתידי בין איש ואישה מצויה בסיפור הבאר של יעקב.

באר זו מיוחדת בכך שיעקב מוצא אותה חסומה באבן גדולה על פיה, בדרך שאין ניתן לשאוב את מימיה, וזוהי העובדה המכרעת בסיפור שלפנינו.

המשמעות הסמלית של עובדה זו היא כי הקשר אל רחל, העומדת להופיע אצל הבאר (ולהתמזג בכך עם סמלה), לא יהיה קשר טבעי ופשוט אלא יצריך מאמץ כביר כדי לחשוף את הבאר ולהפיק ממנה את מימיה - להפוך את רחל לאשת יעקב ולאם ילדיו.

אם נלך בדרכו של מדרש בראשית רבה (לעיל סעיף ג), אך בלא להפליג מהקשרו של סיפורנו, נוכל לומר כי אף לשלושת עדרי הצאן, הרובצים על הבאר בלא שרועיהם יכולים לגלול את האבן מעל פיה, ישנה משמעות סמלית – שלושה עיכובים יפריעו למימוש המלא של הקשר בין יעקב ורחל (אמנם ההתגברות על עיכובים אלו תקדם את מימושו, כשם ששלושת הרועים הללו מתכוונים לסייע במאמץ לגלילת האבן):

עבודת שבע שנים ברחל;
החלפת רחל בלאה עם תום אותן שבע שנים (מה שאילץ את יעקב לעבוד ברחל שבע שנים נוספות);
עקרותה הממושכת של רחל (שהביאה את יחסיה עם יעקב לידי מתיחות - ל', א-ב).

כשהופיעה רחל לפני יעקב רועה את צאן אביה, חש יעקב כי לפניו מופיעה זו שלמען הנישואין עמה עשה את מסעו הארוך מבאר שבע לחרן.

ומאותו רגע כלה ונחרצה עמו שזו תהא אשתו האהובה ועמה יקים את משפחתו, ושום עיכוב לא יעמוד בדרכו לממש זאת - אף אם לשם כך יהא עליו להתאמץ מאוד ולגבור על מכשולים כבדים ממשא איש.

י ויהי כאשר ראה יעקב את רחל בת לבן אחי אמו...

ויגש יעקב ויגל את האבן מעל פי הבאר...

משמעו הסמלי של מעשה זה הוא שיעקב עתיד לאזור כוחות שאינם מצויים, ובסופו של דבר יצליח לגבור על כל המכשולים ולהפוך את רחל לאשתו ולאם ילדיו.

אהבתו לרחל היא שאזרה את כוחותיו לגלול את האבן הכבדה "כזה שמעביר את הפקק מעל פי צלוחית" (רש"י על פי בראשית רבה ע, יב).

דרשה זו של חכמים מזכירה לנו את הנאמר בהמשך הסיפור בפירוש על המכשול הראשון בדרכו של יעקב אל רחל:

מפגשם עתה משלים את המפגש עם שלוחו של יצחק על הבאר בחרן, ורבה חשיבותו להשלמת מה שנתגלה אז, שכן עתה נפגשת רבקה עם ארוסה עצמו.

וכך מתואר המפגש:

31. בראשית כ"ד, טב-סה

ויצחק בא מבוא באר לחי ראי... ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב...

ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל. ותאמר אל העבד: מי האיש הלזה ההלך בשדה לקראתנו? ויאמר העבד: הוא אדני. ותקח הצעיף ותתכס.

הנצי"ב בפירושו העמק דבר חש בקווים הפסיכולוגיים הברורים המשורטטים בתיאור התנהגותה של רבקה במפגש ראשון זה ובמשמעותם ביחס ליחסי יצחק ורבקה בעתיד:

14. הנצי"ב בפירושו העמק דבר

ותשא רבקה וגוי ותרא את יצחק - בעודו עומד ומתפלל, והיה אז כמלאך א-לוהים נורא מאוד, וכמבואר ברבה²⁰ שראתה ידיו שטוחות בתפילה, על כן נבעתה מאוד ותפל מעל הגמל' - מרוב פחד ואימה. אמנם לא ידעה ממי היא מתפחדת... ובתוך הפחד שאלה את העבד 'מי האיש הלזה' - אשר אני מתפעלת ומתפחדת ממנו... כששמעה שהוא אישה יותקח הצעיף ותתכסי - מרוב פחד ובושה, כמי שמבינה שאינה ראויה להיות לו לאישה. ומאז והלאה נקבע בלבה פחד. ולא הייתה עם יצחק כמו שרה עם אברהם ורחל עם יעקב - אשר בהיות להם איזה קפידא עליהם לא בושו לדבר רתת לפניהם. מה שאין כן רבקה. וכל זה הקדמה לסיפור שיבוא בפרשת תולדות, שהיו יצחק ורבקה מחולקים בדעות (כ"ה, כח), ומכל מקום לא מצאה רבקה לב להעמיד את יצחק על דעתה בדברים נכוחים כי היא יודעת האמת... וכן בשעת הברכות.

שני המפגשים עם רבקה על הבאר מטרימים שתי מערכות יחסים שלה עם יצחק, הנראות לכאורה כסותרות זו את זו: מחד - הערצה ובושה, הנובעות מהכרת הפער הגדול בינו לבינה,

ומאידך - אקטיביות והחלטיות של אישה הסבורה שהיא מבינה את המציאות טוב יותר מאישה, ועל כן נאלצת לכוון אותו בדרכה שלה.

רק צירופן הנדיר של שתי מערכות יחסים אלו יכול היה לאפשר את ההתרחשות הדרמטית בסיפור נטילת הברכה מעשו והכוונתו של יצחק לברך את יעקב.

משה וציפורה

חולשתן של בנות רעואל (וציפורה בתוכן) אל מול הרועים המתגלה בבאר המים והופעתו של משה מושיען, מגלות את טיב היחסים העתידיים לשרור בין משה וציפורה בהמשך.

משה לא הושיע את בנות רעואל כדי לזכות באחת מהן (שלא כיעקב, שפעולתו על הבאר נועדה לקרב את זכייתו ברחל). הוא עשה כן מחמת תכונת אופי שנתגלתה בו עוד במצרים - להושיע עשוק מיד עושקו;

ורדיפת צדק זו היא שהביאה את רעואל לדבוק בו ולתת לו את ציפורה בתו לאישה.

¹⁹ הזכרנו כבר בהערה 7 כי זו היא הופעתה העשירית של המילה באר או של חילופה - העין - בסיפור זה. מסתבר שכוונת הסיפור להדגיש את הקשר בין הבאר בחרן - בארה של רבקה - לבין באר לחי רואי - בארו של יצחק.

²⁰ בראשית רבה ט, יד-טו: "ויצא יצחק לשוח בשדה לפנות ערב - אין שיחה אלא תפילה... ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק - אמר ר' הונא: צפת שידו שטוחה בתפילה, אמרה 'ודאי אדם גדול הוא', לכך שאלה עליו".

בהמשכו של פסוק יא - הפסוק שבראשו מתוארת נשיקת יעקב לרחל - נאמר "וישא את קלו ויבד".

על מה בכה יעקב?

בכיו מופיע במקום הפחות מתאים: לאחר מעשה הגבורה שעשה ולאחר נשיקתו לרחל.

האין המקום הזה ראוי דווקא לשמחה ולטוב לבב?²²

תפיסתו של האירוע המתואר במקומו כהטרמה סמלית של פרשת חייהם של יעקב ורחל עשויה להסביר את בכיו של יעקב.

יעקב חש באינטואיציה במשמעות הסמלית הכללית שיש במעשיו.

לאחר שהצליח בריכוז עצום של מאמץ לגלול את האבן ולדלות את המים מן הבאר, הוא נתן אל לבו כמה ייסורים וכמה כאב יהיו כרוכים בכך בחיים הממשיים.

בכיו התפרץ משום שלבו אמר לו כמה מרים יהיו ניסיונות חייו הבאים במה שנוגע ליחסיו עם רחל.

שלוש פעמים נזכרת בסצנה זו גלילת האבן מעל פי הבאר: לראשונה - בתיאור בלשון הכתוב בפסוק ג, בשנייה - בדברי הרועים בפסוק ה, ופעם שלישית בתיאור מעשהו של יעקב בפסוק י.

בכל שלושת המקומות גם נאמר שאחר הגלילה משקים את הצאן.

אולם במקום הראשון נוסף פרט שאיננו חוזר עוד בסצנה זו: ג... והשקו את הצאן והשיבו את האבן על פי הבאר למקמה.

מהי משמעותו הסמלית של פרט זה?

אין לטעות בכך:

רחל אמנם תזכה להיות אשת יעקב ואם ילדיו, ואף זאת בחבלים רבים, אולם סופה שתמות בגיל צעיר, והאבן שכה הכבידה והקשתה על חשיפת הבאר ועל שאיבת מימיה, תשוב ותיגלל על קברה כאבן הגולל שעל גבי קבר שנכרה בצדי דרכים:

16. בראשית ל"ה, יט-כ

ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם. ויצב יעקב מצבת על קברתה הוא מצבת קברת רחל עד היום.

ואולי אף על כך בכה יעקב כבר כאן, שכן לבו ראה את העתיד, כדברי המדרש:

17. בראשית רבה (ע, יב)

למה בכה? שראה שאינה נכנסת עמו לקבורה.²³

תורצה נשיקתו של יעקב, ואילו בעיון זה שקדנו להוכיח כי ממד זה הוא עיקרה של הסצנה. אולם באמת קשור הממד הרומנטי הזה בעיקר אל עתידו של הקשר בין יעקב לרחל, ולא אל הרגע הזה בלבד.

²² תשובתו של רד"ק - "זו היא בכיה של שמחה, כי בהתחבר האחים, מרוב שמחה ומרוב המיית הלב איש אל אחיו - יבכו" - אינה מסתברת במקומו, שהרי אין מדובר בשני אחים שנתחברו לאחר פרדה ממושכת, כמו שהיה בפגישת יעקב ועשו (ל"ג, ד) או בפגישת יוסף ובנימין (מ"ה, יד), אלא בשני קרובי משפחה רחוקים שמעולם לא ראו זה את זה.

תשובת ספורנו שבכה "על שלא זכה לשאת אותה בנעוריו, והיו לו לעת כזאת בני נעורים", אינה תואמת את מה שנתב בהערה הקודמת על גילה של רחל באותו זמן, ואף לא את גיל הנישואין המקובל אצל בנות בחברה הקדומה. בנעוריו של יעקב רחל עדיין לא נולדה.

כ ויעבד יעקב ברחל שבע שנים ויהיו בעיניו כימים אחדים באהבתו אתה.

על שפת הבאר נעלם כובדה של האבן ותהי לפקק, ובעבודת שבע שנים נעלמה אריכות השנים ויהיו בעיניו כימים אחדים - ושני הדברים הללו אירעו באהבתו אותה.

הקשר בין מעשיו של יעקב בגלילת האבן ובהשקיית צאנה של רחל לבין התרקמות זיווגם מתגלה בכתוב הן לפני מעשיו של יעקב והן לאחריהם.

לפני המעשה נאמר (י) "ויהי כאשר ראה יעקב את רחל... ויגש... ויגל את האבן מעל פי הבאר", ובכך מתגלים מניעיו של יעקב למעשה זה ומקור הכוחות שנתגלו בו.

לאחר מעשה זה נאמר (י) "וישק את צאן לבן אחי אמו. (יא) וישק יעקב לרחל...".

לשון נופל על לשון זו רומזת לכך שההשקיה והנשיקה קשורות זו בזו.

בעקבות הצלחתו במאמץ כביר לגלול את האבן מתאפשרת ההשקיה, ובעקבות ההשקיה - מתאפשרת הנשיקה, וכדברי רד"ק:

15. רד"ק

"כיוון שראתה שעשה כל זה בעבורה - קיבלה נשיקתו".²¹

²¹ הנשיקה חותמת אפוא תהליך בן ארבעה שלבים: ראיה-גלילה-השקיה-נשיקה. ראיתנה של רחל בהקשר זה, משמעה בחירתו של יעקב בה; גלילת האבן - חשיפת הבאר לשם שאיבת מימיה - משמעה הסמלי הוא נישואין; השקיית הצאן, משמעה הסמלי - הולדת ילדים; והנשיקה החותמת כל זאת, משמעה (הלא-סמלי) הוא שרק לאחר כל השלבים הקודמים נתממשה אהבתו של יעקב לרחל.

הקדמונים מחז"ל (בראשית רבה ע, יב) ואילך תמחו על נשיקה זו, הנראית כסותרת את גדרי הצניעות. השאלה איננה נוגעת רק להערכתו המוסרית של מעשה זה אלא גם להבנת הקשרו החברתי: כיצד נהג כך יעקב בנוכחות הרועים בני חרן, שהם "אנשי מזרח גורים מן הערוה". לשאלתם נתנו תשובות אחדות, ואנו נביא את תשובתו הקצרה של רמב"ן (אחת משתיים שהוא מביא) בביאורו לפסוק ט ד"ה וטעם כי רעה היא. רמב"ן מתחבט בשאלה מדוע שלח לבן את רחל לבדה לרעות את צאנו, ולא צירף אליה את לאה, אחותה הגדולה:

לה לבדה מסר אביה העדר, והיא לבדה רועה אותם כל הימים, לא תלך בהם לאה אחותה כלל... ואולי... בעבור שהייתה לאה גדולה ראויה לאיש וחשש לה אביה... ורחל הייתה קטנה ואין לחוש לה. וזה ענין וישק יעקב לרחל'...

הצעה זו, שרחל הייתה באותה העת ילדה קטנה, ועל כן לא הייתה גנות בנשיקתו של קרוב משפחה, נראית גם מטעמים נוספים (מלבד שני הטעמים שבדברי רמב"ן). הטעם העיקרי הוא בהצעתו של יעקב ללבן (כ"ט, יח) "אעבדך שבע שנים ברחל בתך הקטנה". אף אם נניח שעבודת שבע שנים היא שווה-ערך למוהר של אישה במקום ובזמן ההם, עדיין יש לשאול: מדוע הציע יעקב לחכות עד לנישואיו שבע שנים? יישאנה מיד, וישלים את עבודתו לאחר נישואיו (כפי שעשה בפועל לאחר שלבן רימה אותו). השאלה נוגעת גם ללבן: מדוע הסכים להשאיר את בתו ברווקותה פרק זמן כה ארוך?

גיל הנישואין המקובל לבנות בחברות מסורתיות (וכך עד ימינו) היה מיד בסמוך לבגרותו המינית, דהיינו בגיל שלוש עשרה פחות או יותר. כיוון שרחל הייתה כבת חמש או כבת שש כשפגש בה יעקב, היה עליו להמתין ממילא שבע שנים, עד שתהא ראויה לנישואין. אולם כעבור אותן שבע שנים, ולאחר שנשא את לאה בגלל רמאותו של לבן, לא היה יעקב צריך לחכות עוד שבע שנים אחרות, אלא יכול היה לשאת את רחל מיד.

הנחה זו בדבר גילה של רחל בעת המפגש על הבאר מיישבת בעיות נוספות בסיפורנו, אך לא נוכל להאריך בכך. אין, כמובן, מקום לשאול כיצד רועה ילדה בת חמש או בת שש את הצאן: כל מי שמסתובב בארץ יכול לפגוש גם היום ילדה בדואית בגיל כזה כשהיא רועה עדר צאן גדול.

הערה זו בדבר גילה של רחל בעת הופעתה על הבאר עשויה ליטול מן הקורא את הממד הרומנטי של המפגש בינה לבין יעקב (והרי בביטולו של יסוד ארוטי זה

הן מקנאות זו בזו ומתחרות זו בזו על אהבתו ועל לידת ילדיו, ורחל, אשתו האהובה - עקרה.

רק לאחר שנות עקרות ממושכות נפקדת רחל ויולדת את יוסף, אך שנים אחדות לאחר מכן, לאחר שובו של יעקב ארצה והוא בדרכו מבית אל לחברון, עיר אבותיו, מתה רחל בדרך בלידת בנה השני והיא במיטב שנותיה, ויעקב נאלץ לקברה בצד הדרך, בלא שיוכל להביאה לאחוזת הקבר המשפחתית בחברון.

אמנם אין סתירה של ממש בין פרשת חיים עגומה זו לבין הבטחת ה' ליעקב "והנה אנכי עמך ושמתוך בכל אשר תלך", אולם קיימת מתיחות ביניהן.

נראה שבמה שנוגע לזיווגו של יעקב, לבניין משפחתו, הכול מסובך וקשה, וה' נותן לו ליעקב להיתקל בקשיים חמורים בעניין זה פעם אחר פעם.

מתיחות זו בין 'רוח הדברים' שנאמרו ליעקב בבית אל, 'רוח' המפעמת את יעקב בצאתו לחרון, לבין ההתרחשות שתלך ותתגלה בפועל בהמשך חייו של יעקב במה שנוגע לזיווגו עם רחל, עלולה להטריד ולהעלות סימני שאלה הן אצל יעקב עצמו והן אצלנו, קוראי הסיפור.

כדי למנוע קונפליקט זה בתודעתו של יעקב וכדי להכינו נפשית לקראת קשיי חייו שבהמשך, על מנת שיאזור כוחות נפש וכוחות גוף לקראת המבחנים הצפויים לו בדרך למימוש אהבתו לרחל, זוכה ליעקב להודעה מוקדמת ומוצפנת²⁵ של עלילת חייו עמה בהמשך דרכו.

כאשר יעמוד פעם אחר פעם בפני משברים ומבחנים בדרך חייו עם רחל, ידע יעקב, ועמו גם הקורא את סיפור חייו, כי הללו צפויים היו מראש, ומי שנתן לו את השטר "והנה אנכי עמך..." נתן לו גם את שוברו בצדו - במפגש עם רחל על הבאר ובסמל האבן שעל פי הבאר.

וידיעה זו עצמה גם תיתן ביעקב כוחות לעמוד מול אותם מבחנים צפויים.

מדוע היה יעקב חייב להתיישר כל כך כדי לזכות ברחל אהובה לבו שתהיה אשתו ואם ילדיו? ומדוע משוך על עלילת חייהם המשותפים חוט טרגי?

שאלה זו, מכבשונו של עולם היא.

'אין אהבות שמחות', אמר מי שאמר בהכללה גורפת, ואף "הז"ל לימדונו כי **קשה זיווגו של אדם "כקריעת ים סוף"** (סנהדרין כב ע"א, תנחומא כי-תשא ה).

מפרשת חייו של יעקב ניתן להסיק ולומר כי יש שקשה וכבד **זיווגו של אדם כאבן כבדה שעל פי הבאר.**

כל פרשת חייהם המשותפים של יעקב ורחל, ואף פרשת מותה המוקדם של רחל - הכול דחוס בפסוקים אחדים אלו, המספרים על מפגשם של השניים על הבאר.

תיאור המפגש הזה, הנושא אופי של אידיליה, טעון בסמליות עמוקה ומפורטת, והוא מגיד מראשית אחרית.²⁴

ח. בין הבטחת ה' ליעקב בבית אל לבין הנרמז לו במפגש על הבאר

מדוע נחוצה הטרמה סמלית זו של פרשת חייהם של יעקב ורחל?

לשם מה מודיע הסיפור מראש את העתיד להתרחש, מדוע הוא עושה זאת בדרך של הצפנה סמלית ולמי מיועדת הודעה זו?

נראה שהודעה זו מיועדת ליעקב, ואנו - קוראי הסיפור - זוכים בה אגבו.

בהתגלות המרוממת שלה זכה יעקב בבית אל, בעת שיצא לגלות חרן, נאמר לו בין השאר:

18. בראשית כ"ה, טו

והנה אנכי עמך, ושמתוך בכל אשר תלך.

עם שטר הבטחה א-לוהי זה ברשותו נושא יעקב את רגליו ארצה בני קדם, ומיד מסופר על מפגשו עם רועי חרן, המכירים את לבן ומוסרים ליעקב כי שלום לו, "והנה רחל בתו באה עם הצאן".

אכן, הכול מתגלגל כראוי:

דרכו של יעקב מיושרת לפניו, ועוד בטרם הגיע ליעדו, כבר מגיע זיווגו אליו, כרמז מאת ה' שהוא מקיים לו את הבטחתו "והנה אנכי עמך..."

כיצד מתאר יעקב לעצמו את המשך ההתרחשות?

מסתבר שהוא אינו צופה כל קושי מיוחד:

הוא יציג עצמו בפני לבן אחי אמו, יבקש ממנו לשאת את רחל וישלם על כך מוהר, כמקובל, באמצעות עבודתו.

ואכן, כך מתרחשים הדברים - עד שהם מתחילים להסתבך: לבן מתגלה כרמאי, ולאחר שבע שנות עבודה וציפייה הוא נותן ליעקב את לאה.

יעקב אמנם זוכה לשאת את רחל, אך כאשתו השנייה, ושוב הוא נאלץ לעבוד בעבורה שבע שנים.

עתה יש בביתו של יעקב שתי נשים אחרות הצרות זו לזו:

²³ בראש הערה 22 תיארו את התהליך שעבר על יעקב - "ראייה-גלילה-השקיה-נשיקה" - כשלביו חייו המשותפים עם רחל מרגע פגישתו עמה על הבאר ועד למימוש השלם של אהבתו לה. הבכי מתאים אפוא לבוא כחלק מן השלב החמישי-השבת האבן אל פי הבאר - ומשמעו הסמלי הוא מותה ללא עת של רחל על יעקב וקבורתה בדרך. אולם בכל זאת ישנו הבדל בין שלב זה לבין השלבים הקודמים: את השלבים הקודמים חווה יעקב, ואנו מניחים שהוא חווה אותם מתוך מודעות אינטואיטיבית למשמעם הסמלי. לעומת זאת, את שלב השבת האבן על פי הבאר לא ראה יעקב, ורק אנו, הקוראים, יודעים על קיומו מסיפור הכתוב בסוף פסוק ג. יעקב הרי לא השיב בעצמו את האבן. על כן מתאים לפירושנו הניסוח שבדברי רש"י ד"ה ויבן: "לפי שצפה ברוח הקודש שאינה נכנסת עמו לקבורה".

²⁴ האם דרכנו בפירוש סצנה זו היא בגדר פשוטו של מקרא? ומה ההבדל בין ההצעה בעיונו לבין דרשות החכמים שהובאו בסעיף ג מבראשית רבה? במקום שכוונת הסיפור היא לשמש כאלגוריה, כפי שאנו טוענים ביחס לסצנה זו, הרי שהפוט הוא דווקא הנמשל הנרמז באותה אלגוריה. אלא שאף בסצנה אלגורית יש להבחין בין פענוח הנמשל שהוא בגדר פשט לבין פענוח שהוא בגדר דרשה. במקומנו נבדלים הפשט והדרשה זה מזו במידת הקשר שיש לנמשל אל הסיפור שבתוכו נמצאת הסצנה האלגורית: על דרך הפשט הקשר ביניהם הדוק, בעוד שהדרשה מפליגה הרחק מעבר לסיפור.

²⁵ ההודעה ליעקב מוצפנת במערכת סמלים, שאת משמעם המדויק יבין רק לאחר שיתממשו בחייו בפועל. הודעה מפורטת מאת ה' על הצפוי לו במה שנוגע לזיווגו עם רחל הייתה משבשת את מהלך חייו הנורמליים של יעקב. ובכל זאת, אנו מניחים כי אף בשלב זה חש יעקב במסר הכללי העולה מן המפגש על הבאר.